

Una història de l'Ateneu Barcelonès

Ana Portnoy

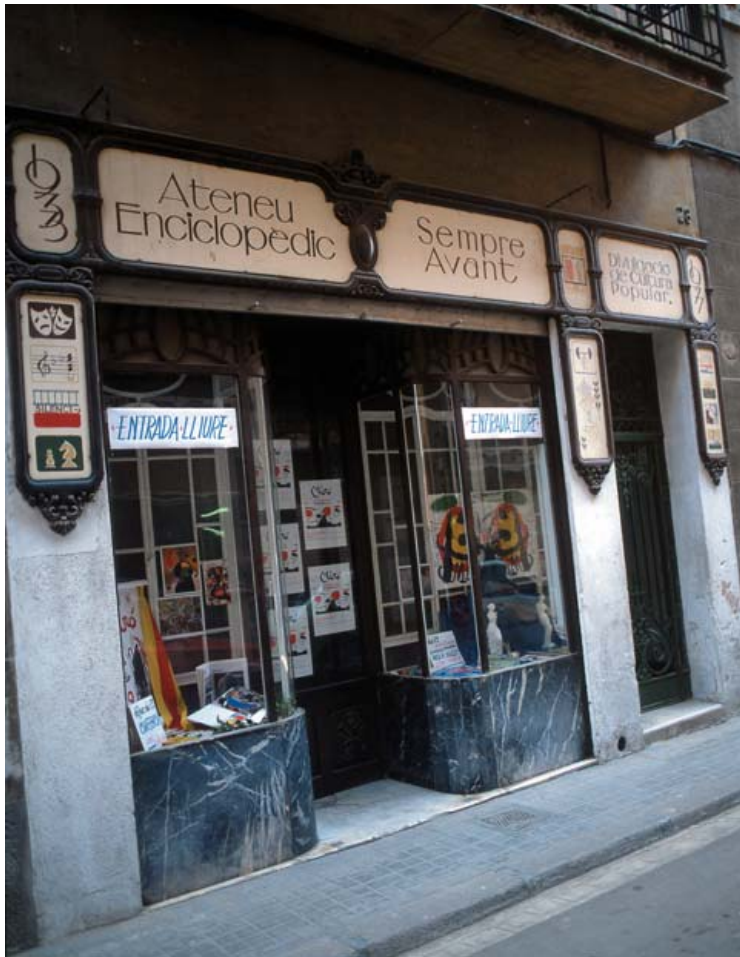
TEXT **Daniel Venteo**
Historiador i periodista

● L'Ateneu Barcelonès neix, l'any 1872, en un context de gran dinamisme de la societat barcelonina, en un període històric en el qual la configuració de l'Estat espanyol i l'encaix de Catalunya en aquest experimentaven anys de grans vicissituds. Institucions com ara l'Ateneu pretenien aplegar en una mateixa entitat figures preeminents d'àmbits molt diversos amb la voluntat comuna de contribuir al ressorgiment de la personalitat política i cultural de Catalunya.

Un any després del renaixement a la capital espanyola de l'Ateneo de Madrid el 1835, a Barcelona s'havia intentat, infructuosament, la creació d'un Ateneu de Barcelona, que fins i tot tenia el suport del cèlebre governador civil José Melchor Prat, que s'havia destacat pel seu suport a les institucions culturals i científiques barcelonines. Fins i tot el *Diario de Barcelona* l'abril de 1836 informava de l'aprovació dels Estatuts de l'entitat, que no va arribar mai a constituir-se realment.

Va haver de passar prop d'un quart de segle perquè el 1860 es recuperés la vella idea de crear un ateneu a Barcelona. El 21 de maig de 1860 s'inauguren oficialment les activitats de la nova entitat, presidida pel científic Joan Agell i Torrents.

Durant la Renaixença, l'Ateneu va jugar un paper similar al que va tenir durant les dècades anteriors l'Acadèmia de Bones Lletres des de la Revolució Liberal fins a la dècada dels seixanta del XIX, com a entitat de referència en temes de cultura per a institucions, com el mateix Ajuntament de Barcelona. De fet, va ser un membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i regidor municipal, Ramon Anglasesell i Serrano, un dels màxims impulsors de la nova entitat i qui en va redactar el discurs inaugural. En el seu *Discurso escrito para el acto de la constitución del Ateneo Catalán* —que no va llegir personalment perquè no va poder assistir a l'acte fundacional d'aquest primigeni Ateneu, i que en el seu lloc ho va fer el jurista i escriptor Francesc Permanyer, que aquell mateix any presidia els Jocs Florals de Barcelona i, poc després, el

Fototeca.com

“A mitjan segle XIX a Barcelona ja hi havia nombrosos ateneus, sobretot obrers, com l’Ateneu Català de la Classe Obrera. Tanmateix, el nou Ateneu Catalán, precedent del Barcelonès, es dirigia a les classes benestants”.

AHCB-AF

Els ateneus populars van assumir l’educació de la classe obrera. A l’esquerra, l’Ateneu Popular de Sants, abans Ateneu Enciclopèdic Sempres Avants, fundat el 1933, al carrer de Riego d’aquest barri barceloní. A la dreta, el polític i banquer Manuel Girona, president de l’Ateneu Barcelonès els cursos 1883-84 i 1885-86.

1864, seria nomenat ministre d’Ultramar–, Anglèsell afirmava que l’objectiu de la nova entitat era “reunir el mayor número posible de los elementos del bien, que en nuestra sociedad vagan dispersos, para aunarlos y dirigirlos desinteresadamente hacia un común aprovechamiento”.

L’Ateneu Catalán era –tal com va explicar Jordi Casassas a *L’Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies* (1986), que encara avui és el treball acadèmic de referència sobre la història de la institució– un intent per enfortir ideològicament la societat burgesa i industrial: “Falta formar la nueva atmósfera, falta dar respuesta al individuo, falta reconstituir la familia comerciante, falta en fin llenar en este punto, com en todos, los vacíos que experimentamos. [...] Para propagar las doctrinas morales, para enseñar la ciencia y el arte, para estudiar, discutir y convencernos, para comunicarnos los sentimientos y las ideas, para oírnos, conocernos, sufrirnós recíprocamente y llegar a amarnos individuos y clases, pueblos y provincias, basta ponernos en contacto, y animados de buenos deseos unirnos, asociarnos”, afirmava Anglèsell.

A mitjans del segle XIX a Barcelona ja hi havia nombrosos ateneus, sobretot obrers, com ara l’Ateneu Català de la Classe Obrera (1861-1874). El nou Ateneu Catalán, tanmateix, es dirigia a les classes benestants. Així ho reconeixia el mateix Anglèsell: “¿A dónde vamos? Vamos, Señores, a hacer el bien en todas las esferas: a procurar en beneficio de la propiedad rústica y urbana, de la industrial fabril y del

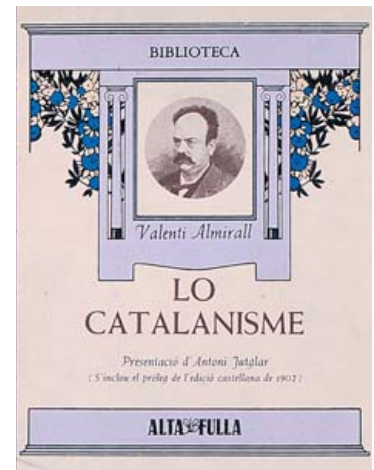
comercio, la difusión de los conocimientos, el planteamiento de instituciones útiles y cuanto pueda favorecerlas y reanimarlas: en beneficio de los propietarios, manufactureros, comerciantes, hombres de letras y profesores de las artes liberales, a combatir todo exclusivismo, a poner en armonía todos los intereses, a hermanar todas las clases, a estudiar sus necesidades, y a buscar, discutir y plantear, si es posible, los medios de satisfacerlas”.

De les sessions de l’Ateneu Catalán, en van sorgir algunes de les propostes que després van ser algunes de les actuacions més destacades de la vida local barcelonina, com ara la promulgació d’una nova llei de propietat industrial; la construcció d’un gran palau d’exposicions artístiques i industrials; l’acabament de la façana de la Catedral de Barcelona (feta realitat gràcies al banquer i polític Manuel Girona a finals de segle); la restauració del monestir de Ripoll; la demanda de la creació d’una junta provincial de protecció del patrimoni per assessorar els ajuntaments, etc. Els últims anys d’existència de l’Ateneu Catalán van estar marcats per les convulsions polítiques arran de la revolució de 1868. Un dels homes que van sovintejar l’Ateneu en aquell període era Narcís Monturiol, que al llarg de quatre sessions va presentar a l’antic palau dels marquesos de Castelletos al carrer dels Escudillers, que acollia les activitats de l’Ateneu, el seu assaig *El arte de navegar por debajo de las aguas*.

Per la seva part, el Centro Mercantil Barcelonés era el resultat de la

AHCBAF

fusió del Casino Barcelonès (c. 1844) i el Círculo Mercantil (1864), una entitat patrocinada per la Llotja amb la finalitat de reflexionar sobre aspectes econòmics.

L'ATENEU BARCELONÈS I L'ATENEU LLIURE

La nit de l'11 d'abril de 1872, reunides les juntes de l'Ateneu Catalán i del Centro Mercantil Barcelonès, es va acordar la fusió de les dues entitats en una de sola: l'Ateneu Barcelonès, la primera junta del qual es va elegir el 8 de maig següent sota la presidència de Duran i Bas.

La preeminència en la nova entitat de membres de l'antic Ateneu Catalán es fa palesa en l'adopció dels vells estatuts d'aquest per part de l'Ateneu Barcelonès i en el nombre de socis que aporta cadascuna: 107 els del Centro davant dels 444 ateneïstes del Catalán.

La nova entitat va fixar la seva seu a la Rambla dels Caputxins, 36-38, en un pis que també ocupava la primera planta del Teatre Principal, on ja es reunien els membres del Mercantil.

Per dinamitzar la vida acadèmica de la nova entitat, la seva junta va donar més autonomia a les diverses seccions que la componien per organitzar cicles de conferències i de debats, concedir premis, col·laborar amb els Jocs Florals de Barcelona, etc.

En el camp de les publicacions, ben aviat l'Ateneu va impulsar iniciatives de gran interès, com ara un homenatge a Miguel de Cervantes, celebrat l'abril de 1873, i la reedició de la primera edició del Quixot segons la tècnica del fotograt, introduït a Espanya pel militar i geògraf barceloní Francesc López Fabra, que esdevindria president de l'Ateneu dos anys després.

Al llarg de la resta de la dècada de 1870, al si de l'Ateneu es van produir unes disputes ideològiques entre els membres més conservadors i els més liberals que van caracteritzar bona part de la seva història. La situació més problemàtica es va viure després de la visi-

ta a l'Ateneu d'Alfons XII, el 4 de març de 1877. Durant l'any següent, a l'Ateneu es van produir baixes de socis, dimissions de juntes i una crisi institucional que va portar, l'11 de febrer de 1878, a la constitució de l'Ateneu Lliure de Catalunya, encapçalat pel metge Joan Giné i Partagàs i Valentí Almirall, entre altres socis escindits ideològicament del Barcelonès. El detonant havia estat la decisió de la junta de l'Ateneu d'impedir a mig curs el desenvolupament d'un cicle sobre el positivisme. Inaugurat el 20 de març següent, aquest ateneu progressista es definia a si mateix com "*una institució que viene al mundo llena de ardor y firme en el propósito de servir a la ciencia con la libertad y a la libertad con la difusión ilimitada de la ciencia*" (discurs *Índice higiénico, moral e intelectual de un pueblo*). A la memòria del curs 1879-1880, presidit pel metge Tomàs Lletget, s'insistia que, al costat de les entitats de tipus conservador, "*existe otra de tendencias más amplias, de libre discusión, que se inspira en la verdad y dice al país, sin empero, desalentarle, el estado de atraso en que se encuentra, los elementos que ha de crear y las corrientes en que debe inspirarse. A esta escuela pertenece el Ateneo Libre de Cataluña*" (*Memoria y discurso leídos en la sesión inaugural del Ateneo Libre de Cataluña celebrada el 22 de noviembre de 1879*. Barcelona, Tip. La Academia, 1879).

I amb aquesta voluntat progressista és com cal entendre les seves activitats. El 12 de setembre de 1878, gràcies al Lliure es mostrava a Barcelona, per primera vegada, el fonògraf creat per Edison. I uns mesos després, com a cloenda del curs acadèmic, una demostració de llum elèctrica generada per una màquina de vapor.

El vessant social de la nova entitat, en contraposició amb l'Ateneu Barcelonès, també va quedar a bastament palès amb el tipus de conferències i activitats que organitzaven al seu local, primer un entresòl de la Rambla de Santa Mònica, 7, i després al Borsí del

carrer d'Avinyó cantonada amb la plaça de la Verònica. Algunes d'aquestes conferències van ser, per exemple, la de Conrad Roure sobre la situació dels nens orfes a Espanya; la de Manuel de Lasarte sobre consideracions sobre l'ensenyança primària; la de Valentí Almirall –que entre 1871 i 1875 havia dirigit la Casa de la Caritat– sobre els asils de beneficència (aquest autor també va fer una altra conferència amb el títol *El toreo en Espanya*), i d'altres sobre diversos aspectes de salut pública i mental, com ara les xerrades sobre psiquiatria de Giné, qui va contribuir de manera destacada a introduir aquesta disciplina a Espanya.

Durant el curs 1880-1881, presidit pel matemàtic i músic figuerenc Santiago Mundi Giró, l'Ateneu Lliure va patrocinar un estudi sobre els enllaços ferroviaris entorn de Barcelona en un moment de gran expansió urbana del conjunt de l'àrea metropolitana. L'Ateneu va formar una comissió de treball, presidida per Josep Roig Minguet i integrada per Josep Pellicer, Leandre Pons, Antoni Terri, Joan Martí i Thomàs i Celestí Teixidor, que al llarg de l'any 1880 va preparar un dictamen que va ser llegit públicament el 12 de febrer de 1881. En el treball també hi van participar Juan Nieto, Manuel Lasarte, Josep Ricard, Josep Feliu i Codina, Demetri Dañans i Agustí Pujol, que a més de soci del Lliure era secretari general de la companyia de ferrocarril de Valls-Vilanova-Barcelona. El text, publicat amb el títol *Enlace de los ferrocarriles de Barcelona* (Tip. La Academia, 1881), es va trametre al Ministeri de Foment. Les reflexions de l'Ateneu Lliure, en lletra impresa, van arribar efectivament a la capital espanyola: dels exemplars del Lliure conservats a la Biblioteca Nacional, a Madrid, un va pertànyer a Valentí Almirall –la sessió inaugural de 1879– i un altre a Francesc Pi i Margall –sobre els ferrocarrils.

Els problemes econòmics per finançar l'Ateneo Libre, però, el van portar al fracàs abans d'acabar el curs 1881-1882. A l'Ateneu

Barcelonès, però, ja s'havien produït canvis. El 1879 era elegit president de l'entitat l'advocat Joan Sol i Ortega, membre destacat del Partit Republicà Progressista. El "període republicà" de l'Ateneu, primer amb Sol i Ortega i després amb l'escriptor i periodista Manuel Angelón, va permetre que a les seves sales es discutís sobre la necessitat del divorci, la conveniència de la separació entre l'Església i l'Estat i temes de salut pública que abans haguessin estat impensables. I alguns dels socis escindits, com Pompeu Gener o el mateix Almirall, van arribar a ocupar càrrecs de responsabilitat. Un altre metge vinculat a l'Ateneu Lliure, el cèlebre Dr. Bartomeu Robert, va arribar fins i tot a la presidència de l'entitat.

CATALANISME I CENTRALISME

El 8 de novembre de 1886 el discurs inaugural del curs acadèmic pronunciat pel president de l'Ateneo de Madrid, Gaspar Núñez de Arce, que criticava durament l'incipient catalanisme polític, va provocar una reacció de protesta en els ambients "regionalistes" de Barcelona. Els atacs anaven dirigits, especialment, contra el Centre Català i, en particular, contra Valentí Almirall, que aquell any publicava la seva decisiva obra *Lo Catalanisme*. Va ser l'homòleg barceloní de Núñez de Arce, el president de l'Ateneu Barcelonès, el republicà empordanès Joan Tutau i Vergès, qui pocs dies després, el 22 següent, replicaria aquest discurs centralista. A la seva rèplica defensava el paper que Catalunya havia de jugar en la regeneració del panorama polític espanyol. Tot i que allunyat de la vida política en actiu, Tutau havia estat un federalista destacat i ministre amb la Primera República el 1873 i havia signat, deu anys després, el projecte republicà de constitució de l'Estat Català dins la Federació Espanyola. La vinculació de Tutau amb l'Ateneu és prou il·lustrativa dels intel·lectuals progressistes del segle XIX, activament implicats en el panorama cultural bar-

Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas

Socis de l'Ateneu al jardí de l'entitat, l'any 1902, quan encara compartia edifici amb el Teatre Principal –pàgina anterior– i el Cafè de las Delicias, als números 36 i 38 de la Rambla dels Caputxins. A la pàgina anterior, a la dreta, coberta de "Lo Catalanisme", de Valentí Almirall. L'obra va ser durament criticada pel president de l'Ateneo de Madrid, Núñez de Arce, i l'Ateneu Barcelonès va sortir en la seva defensa per boca del president Joan Tutau.

celoní a redós de l'Ateneu Barcelonès en funció de la seva orientació ideològica. Quan l'Ateneu Català editava el seu *Almanaque Literario*, de factura conservadora, Tutau col·laborava amb l'*Almanaque Democrático* i més tard va formar part de l'escissió de socis que van crear el Lliure, de la junta del qual també va ser integrant.

Una repassada d'alguns dels temes que es tractaven a les sessions de l'Ateneu Barcelonès d'ara fa un segle permet copsar l'interès que despertaven i que molts continuen vigents cent anys després. Del curs acadèmic 1894-1895 destaca, per exemple, un cicle de conferències sobre la transformació urbanística del centre històric de Barcelona, amb la participació de Victoriano Felip, Adolf Mas Yebra, Agustí Ferrer i Pagès i Modest Fossas i Pi, que es van centrar, sobretot, en les dificultats tècniques per finançar el projecte. Al costat d'aquestes conferències, l'altra convocatòria que va despertar molt interès, i així ho va recollir l'advocat i polític Jaume Carner a la seva memòria anual com a secretari de l'Ateneu, va ser la *De la prostitució reglamentada. Consideraciones filosóficas, morales y sociales*, a càrrec de Manuel Font i Torné (9 i 15 de març de 1894). “*La reglamentación –explica Carner– fue duramente combatida. Es inmoral, dijo el orador, porque convierte al Estado en un tercero; inicua, porque cuida sólo de la higiene del explotador, despreciando la salud y el derecho de la explotada; contraproducente, porque ata a la mujer al carro del vicio con mil cadenas inquebrantables*”. I afegia que “*la nota característica del trabajo del señor Font fue la censura violenta de la conducta de esta sociedad moderna, cuya hipocresía llega hasta el punto de hacer fácil y cómodo para todos este mismo vicio, que luego condena y maldice con frase apocalíptica*”.

L'ATENEU I LA LLENGUA CATALANA

La catalanització definitiva de la vida de l'Ateneu va començar arran del discurs inaugural del nou president, el poeta i dramaturg Àngel Guimerà, el 30 de novembre de 1895, que dirigia una nova junta que comptava amb la presència de personalitats destacades en la recuperació de la cultura catalana, com ara el poeta Joan Maragall, com a secretari general, i l'erudit Jaume Massó i Torrents, com a vicesecretari. Després d'evocar poèticament la història del

país i de la seva llengua, Guimerà afirmava que no “us diré ara aquí, senyors, la manera d'assegurar-li el pervindre a la llengua de Catalunya. Per a dir-vos-ho us hauria d'exposar ara tot un pla de política a la catalana, i jo no he vingut aquí a parlar-vos de política, sinó de llengua i de literatura. Mes sigui com sigui, pel camí dret o pel camí tort, vingui per la convicció d'Espanya o per la imitació dels estrangers,estic segur de que tornarà a ésser la nostra llengua a Catalunya el que sabem que ha estat per la història”. I el poeta i dramaturg nascut a Santa Cruz de Tenerife afirmava: “esperant-ho, senyors, veiem com aquesta llengua es parla de cada dia més i més a Catalunya; que és tothom en aquesta terra, fins ignorant-ho molts d'ells, els que fan que creixi i es propagui: la indústria movent les seves màquines; el comerç fent-se el transportador general de tot el que surt i tot el que entra a Espanya; tots els interessos que bateguen en aquesta terra, i no indirectament, senyors, fent augmentar la riquesa i la importància del país, sinó indirectament, fent acudir al Principat la gent sobrera d'altres províncies; que aquesta gent arriba parlant la llengua castellana i la llengua de Bascònia i la llengua de Galícia, constitueix famílies, i tots els fills que els hi neixen parlen la llengua catalana”.

Feia anys que el catalanisme exigia un major compromís de l'Ateneu amb la llengua pròpia de Catalunya. El 18 de gener de 1888, des de les pàgines de *La Renaixensa* s'havia denunciat la impossibilitat de pronunciar conferències en català a l'Ateneu.

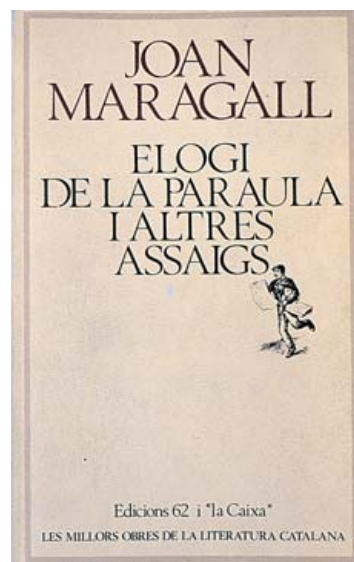
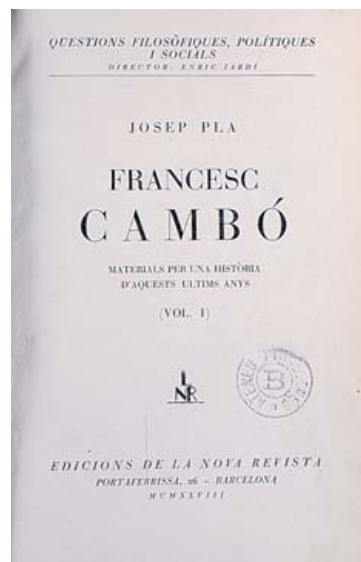
El discurs en defensa de la llengua catalana pronunciat en català per Guimerà va marcar un referent irreversible. Al temps que es produïen sonades renúncies de socis històrics, desenes i desenes de joves catalanistes s'integraven a l'Ateneu.

Un dels assistents al discurs, el jove Francesc Cambó, recorda a les seves memòries que aquell dia “hi hagué a l'Ateneu cops de puny i cops de cadira”, tot i que “malgrat l'actuació dels pertorbadors, Guimerà pogué prosseguir i acabar el seu discurs”.

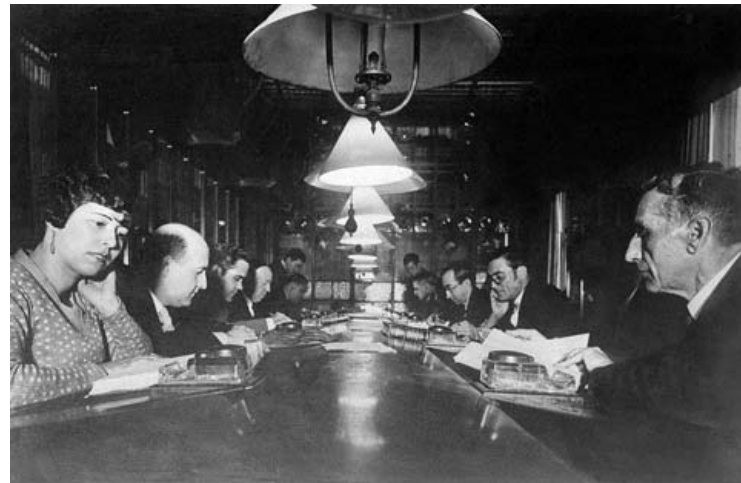
A Guimerà, un any més tard, el va succeir Valentí Almirall, amb Enric Prat de la Riba com a secretari. En el seu discurs d'inauguració del curs acadèmic, Prat de la Riba es vantava del cop d'efecte de les paraules de Guimerà d'un any enrere, que havien provocat una

AHCB-AF / F.Ballell

AHCB-AF

Pere Català-Floca

A l'esquerra, imprès amb la Junta presidida per Àngel Guimerà, primer a defensar la incorporació del català a l'Ateneu. A la dreta, la biblioteca els anys 30, amb Josep Maria de Sagarra –segon per l'esquerra– i Pompeu Fabra –primer per la dreta– entre els assistents.

A la pàgina anterior: Prat de la Riba, secretari de la Junta presidida per Valentí Almirall, amb qui l'Ateneu va ingressar en el moviment catalanista. La conquesta catalanista de l'entitat va ser descrita per Josep Pla dins del llibre "Francesc Cambó. Materials per a una història". A la dreta, Joan Maragall, que amb el seu discurs "Elogi de la paraula", l'octubre de 1903, va refermar l'adopció de la llengua catalana per part de l'Ateneu.

discòrdia momentània que “era discordia de buen agüero”, afirmava, perquè demostrava que a ningú no li eren indiferents la bona marxa de l'Ateneu i la seva significació en la cultura barcelonina.

En el seu discurs, Almirall –que per segona vegada en la història de l'Ateneu es pronunciava en català, fet habitual en els anys successius– defensava que calia passar del catalanisme doctrinari a l'acció científica. Un altre dels defensors d'aquesta necessitat era, precisament, Prat de la Riba, que uns anys més tard esdevindria president de la Mancomunitat de Catalunya. “El Regionalisme [...] lluny de voler combatre les varietats, les fomenta com elements de lluita i de vida, i, armonitzant-les totes, pretén arribar a l'unitat pel camí de la unió lliure i espontània, basada en els mutus avantatges i conveniències. Lluny de ser una aspiració raquítica i encongida, és l'ideal més generós i expansiu que s'ha concebut fins avui”, va exposar Almirall, que definitivament va participar plenament en l'ingrés de l'Ateneu en el moviment catalanista.

De fet, Josep Pla ha recordat al text *La conquesta de l'Ateneu* –dins l'obra *Francesc Cambó. Materials per a una història* (Barcelona, 1928-1930)– que “la conquesta d'aquest establiment cultural, que havia estat sempre unitari i d'un provincialisme ofensiu, tingué, per les conseqüències que comportà, una gran transcendència. Hi havia, certament, a la casa un nucli intel·lectual simpatitzant. Però aquest nucli no tenia, en definitiva, cap importància social. En realitat, la transformació de l'Ateneu es produí el dia que s'establí un contacte entre els senyors [Ildefons] Sunyol, Carner [Jaume] i Roca, i el nucli Prat-Duran [Ventosa]”. Més enllà del dibuix falsament homogeni de l'Ateneu al llarg de l'últim terç del segle XIX, Pla descriu detalladament el desembarcament catalanista a l'Ateneu, que té en el discurs de Guimerà una de les puntes de l'iceberg. “La conquesta de la presidència anà precedida de l'entrada dels catalanistes a la secció de Ciències Morals i Polítiques, entrada dirigida personalment per Pompeu Fabra i Casas i Carbó. [...] El discurs de Guimerà és ple d'errors històrics, però féu un efecte enorme i fou una veritable síntesi dels sentiments del catalanisme literari i romàntic. Fou, per altra part, el punt de partida de l'entrada de les noves idees en l'estament intel·lectual. Paral·lelament encara, es produïren les primeres guspires que presagiaren l'adaptació al catalanisme en l'ambient mercantil i industrial”, afirma Pla.

Del discurs de Guimerà al de Joan Maragall el 15 d'octubre de 1903,

Elogi de la paraula, l'Ateneu experimenta la seva definitiva adopció de la llengua catalana, fins i tot durant la dictadura de Primo de Rivera, tot i que no durant el franquisme, quan hi va renunciar no només pel context polític sinó per elecció pròpia.

Des de l'1 d'agost de 1897 l'Ateneu es regia per uns nous estatuts. “No es tractava de corregir defectes de procediment –afirmava el secretari de l'entitat, Josep Rogent i Pedrosa–, sinó de donar una orientació nova a la vida de l'Ateneu”. I aquesta nova orientació es traduïa en l'adopció de la llengua catalana com a oficial de l'entitat, fet que evitaria, segons Rogent, “el ridícul espectacle dels acords presos en català i redactats en llengua castellana”.

L'ENTRADA DEL SEGLE XX

Amb l'entrada del nou segle i l'eclosió del catalanisme polític, que triomfa a les eleccions municipals de Barcelona de 1901, l'Ateneu passa a un segon terme i fins i tot experimenta un procés d'apolitització que es tradueix, tanmateix, en l'esllanguiment de la seva vida acadèmica. Minven la qualitat de les seves activitats i la participació en el si de l'entitat, tot i que a principi de l'any 1903 es viu una nova etapa de floriment amb l'advocat i polític Raimon d'Abadal i Calderó com a president. Al llarg dels primers anys del segle XX el nombre de socis de l'Ateneu no para de créixer, i passa de 1.183 l'estiu del 1900 a 1.340 tres anys després.

En un moment efervescent de la política catalana i espanyola, en el qual es debatia la nova Llei de règim local, i de la mateixa vida urbana a Barcelona, el 12 d'octubre de 1906, en el transcurs de la inauguració del nou curs acadèmic de l'Ateneu, el seu president, l'advocat i polític catalanista republicà Ildefons Sunyol, es va posicionar obertament a favor de l'enfortiment del govern de les ciutats.

Sunyol va defensar, per exemple, que “és indispensable sobretot concedir llibertat financera als Municipis, sense la qual, senyors, totes les llibertats resulten falses i enganyoses. La seva esfera d'acció creix cada dia, i amb ella les necessitats a què ha d'atendre. L'Estat nacional, abdicant de certes funcions que avui exerceix no prou degudament, ha de renunciar a alguns dels seus impostos a favor del Municipi, ha de permetre-li crear-ne d'altres justificats per les transformacions econòmiques modernes, com l'impost sobre millores de terrenys, que de rústics passen a urbans, i ha de facilitar-li la reconstrucció d'un patrimoni propi que, com diu el Dr. Torras i Bages,

dóna valor i dignitat, emancipa de la submissió a les pretensions indegudes dels Governes, i és una base de posició econòmica per a les classes desvalgudes i una ferma garantia d'ordre i de tranquil·litat social". Sunyol creia que Barcelona ja estava en condicions de "realitzar totes aquestes transcendents finalitats del gran Municipi, de complir una missió política, social i patriòtica dins de Catalunya i dins d'Espanya. [...] Ella ha d'expandir pertot arreu el sentit autonòmic de la seva vida pública, el sentit positiu i pràctic de la seva vida industrial. El Municipi, si vol seguir accentuant la pròpia personalitat, té encara aquí una altra obra capital a realitzar, la de donar un vigorós impuls a la cultura de la ciutat, la de fomentar per tots els medis el conreu de les lletres i de les arts, no prou estimades encara en certes esferes a on hi dominen en absolut les preocupacions de caràcter econòmic". Sunyol exposa magistralment en aquestes línies la política municipal barcelonina de les corporacions de la primera dècada del segle XX.

"A les classes econòmiques se'ls ha d'infundir novament el vigorós esperit col·lectiu, l'amor intens a la cosa pública de que històricament tenen donades tantes proves, per a que pugui tornar a renèixer sobre les seves cendres de tants segles aquell lluminós patriciat barceloní, intel·ligent en els negocis, il·lustrat i cultíssim en les arts i les ciències, savi, prudent i patriota en el govern del poble", afirmava Sunyol en plena eclosió del modernisme a la ciutat de tot just ara fa un segle. "Perquè l'estimem i ens n'enorgullem, l'hem de continuar la seva història. No la vulguem una Barcelona immòbil, ofegada per administracions absorbents que no la deixen viure amb llibertat, sinó autònoma, civilitzada, progressiva, forta, estesa de riu a riu, enlairada fins al cim de les muntanyes que la volten, perquè des d'allí pugui portar terres endins l'alè del mar i amb ell l'esperit de la civilització d'Europa", conclouia Sunyol.

L'ATENEU AL CARRER DE LA CANUDA: LES PENYES

El primer gran acte que es va celebrar a la nova seu de l'Ateneu al carrer de la Canuda va ser una reunió carregada de significació política. El 25 de maig de 1906 es feia un homenatge als diputats i senadors de l'innovador moviment de la Solidaritat Catalana.

L'estrena de la nova seu va confegir a l'Ateneu una estabilitat que, a diferència de les dècades anteriors, va provocar una certa davallada de la seva activitat cultural i també, cal dir-ho, de la seva projecció ciutadana, especialment durant els anys vint.

L'arquitecte Lluís Domènech i Montaner va ser president diverses vegades entre 1898 i 1913, a més d'ànima de la penya "dels venerables", que va dominar la vida de l'Ateneu fins a la dictadura de Primo de Rivera. A la pàgina següent, dos destacats membres de la penya de Joaquim Borralleras: Josep M. de Sagarra, en un dibuix recollit per Pere Ynglada –integrant d'un volum publicat per l'Ateneu el 2005–, i Eugeni d'Ors.

El primer terç del segle XX suposa l'inici de l'època daurada de les penyes, de la vida interior de la institució en detriment de la seva acció pública. El cas de Lluís Domènech i Montaner és representatiu. Home d'acció política evident i d'una profusa obra arquitectònica des de la dècada de 1880 i fins a la seva mort el desembre de 1923, Domènech va ser l'ànima de l'anomenada "penya dels vells" o "dels venerables", que va dominar la vida oficial de l'Ateneu ben bé fins a l'inici de la dictadura de Primo de Rivera. Al temps que abandonava l'acció política i se centrava en els estudis històrics i arqueològics, Domènech i Montaner s'abocava a la vida de l'entitat.

En plena revolució social, l'Ateneu tanca les portes. Després de la Setmana Tràgica de juliol de 1909 confirma el seu replegament conservador en determinades presidències. Al final del 1911 Domènech i Montaner torna a ocupar la màxima responsabilitat. En el seu discurs inaugural del curs acadèmic, el 23 de febrer de 1912, Domènech recupera el to que havia fet de l'Ateneu un lloc de trobada. Amb el títol de *Conservació de la personalitat de Catalunya*, Domènech fa des de la qualificada tribuna de l'Ateneu una crida a la unitat, després de l'agitació social i política arran de la Setmana Tràgica i en ple domini de l'Ajuntament de Barcelona pels radicals lerrouxistes.

"La depressió atueix els esperits. Per damunt de la ciutat vençuda s'aplana una boira trista que tanca l'horitzó. Sembla el capvespre d'un jorn que no espera matinada nova. Els que havien dut a la lluita els ciutadans han tractat amb l'enemic: de llur particular hisenda n'han tret lo que han pogut, i se'n són anats cadascú amb el seu partit i el seu rei, deixant abandonats terra, llengua i costums". Així ini-

Archivo del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya

“El posicionament públic de l’Ateneo de Madrid davant del cop d’estat de Primo de Rivera no es va repetir a Barcelona. La junta, tot i el desacord de Pere Rahola, es va oposar a tota manifestació contrària al règim militar”.

ciava el seu discurs el cèlebre arquitecte, ja retirat de la vida política en actiu.

Més endavant afirmava que “L’agrupació d’homes d’idees socials avançades i nacionals catalanes alhora és una força imprescindible en el funcionament polític de la personalitat de Catalunya. En el temps actual, i en terra de tan grans i agitades masses populars com la nostra, la idea de la personalitat nacional estaria mancada de vitalitat i pervenir si fos exclusivament conservadora i històrica. Mai seran prou considerats i es farà prou lloc pels mateixos conservadors catalans als homes de bona fe, vers creients i entenimentats, que al davant de les masses democràtiques combatin per les idees republicanes i socials, unint-les entranyablement amb la personalitat nacional. Ells hi comuniquen esperit de renovació, l’associen a la idea de les reformes socials que desitja tota ànima justa, i finalment hi aporten les grans multituds que per a triomfar en les modernes ciutats ens són precisos. A ells, potser més que a tots nosaltres, els serà donat, en moments propicis de renovament, alçar la personalitat

[sota la presidència del qual, per cert, s’havia acceptat l’ingrés de la primera dona com a sòcia] *se turnaron en la presidencia, ejerciendo, ellos y su grupo, un paternalismo no sé si de caciques o de dictadores, pero mereciendo toda la consideración debiéndoles el Ateneo muchísimo, a nosotros nos parecía algo pasado de moda, y algo que pugnaba con el espíritu de los nuevos aires, de las nuevas ambiciones y de las nuevas ilusiones de entonces*”. La pugna entre modernistes i noucentistes expressada aquí en paraules de Josep M. de Sagarra va ser present a la vida de l’Ateneu de la primera dècada del segle XX.

L’ASSALT NOUCENTISTA

Sagarra formava part de la penya integrada també per Eugeni d’Ors i Francesc Pujols i encapçalada per Joaquim Borralleras, de qui el grup va prendre el nom. “*Nuestras ideas sobre la marcha del Ateneo llegaron a un punto de madurez y en el año 1919 decidimos dar la batalla: nos apoderamos de la voluntad de las secciones, triunfamos en una Junta general y desde entonces la presidencia y la directiva de la*

AHCB-AF

catalana al goig de plena autonomia i en nom d’ella imposar ordre i inspirar unió a tots els catalans”. La cita de Domènech i Montaner reflecteix prou bé la personalitat d’aquest gran personatge, que patiria, com tants d’altres, l’investida d’una nova generació.

L’any 1960, en què s’esqueia centenari de la fundació de l’Ateneu Catalán, l’entitat va commemorar el centenari de l’Ateneu. Entre els actes que es van dur a terme destaca el discurs oficial que va pronunciar Josep M. de Sagarra. L’escriptor, que havia ingressat a l’Ateneu el 1911, reconeixia que “*Vivimos [...] el dominio de los que llamábamos los viejos y los venerables de la casa, y en todo aquel período don Luis Doménech y Montaner y D. José María Roca y Heras*

casa dependió de nosotros”: així explicava el 1960 Josep M. de Sagarra l’assalt noucentista.

L’abril de 1921 s’acorda l’augment de les quotes mensuals de socis i s’aprova l’emissió dels bons de reforma. L’Ateneu, tot i la gran inestabilitat social barcelonina, viu una època dolça. Però no durarà gaire. L’advocat i polític regionalista Pere Rahola, en el seu discurs presidencial del 3 d’abril de 1923, *Notes i observacions a la qüestió social*, afirma que “enfront dels principis essencials de la democràcia, sistema el més adaptable a totes les evolucions de la societat humana, sense els sotracos de la violència, no hi caben més que, o la (passa a la pàgina 44)

EL PREMI CREXELLS, UN GUARDÓ PIONER

Ana Portnoy

TEXT **Josep Faulí**
Periodista

Amb la creació del Premi Crexells, l'Ateneu Barcelonès va fer una aportació fonamental als premis literaris catalans. Tot i que, al seu moment (1927), no se'n podia tenir prou consciència, la història posterior ha confirmat, més d'una vegada, la transcendència d'aquella aportació. Anoto, si més no, dos fets cabdals que expliquen l'excepcionalitat d'aquest guardó en la història dels nostres premis literaris:

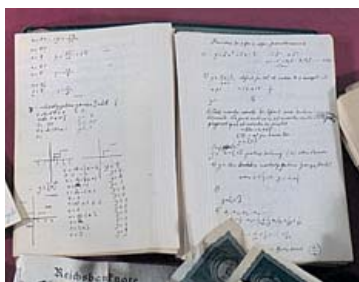
1) En plena República, quan la Generalitat crea els seus premis oficials, incorpora el Premi Crexells per a la novel·la.

2) A la postguerra, el record d'aquell guardó fa que la nit de Santa Llúcia centri la concessió de molts premis destacats des del 1951 (també el Premi Nadal de novel·la castellana havia estat creat sota la influència d'aquell record d'abans de la guerra). Si hem pogut parlar tantes vegades de la festa literària de Santa Llúcia, és només perquè Joan Crexells va morir un 13 de desembre, festivitat de la santa. La influència és doble: d'una banda, "mitifica" la data del 13 de desembre, perquè és la de la mort de Joan Crexells, i, com a conseqüència d'això, és la que trien els creadors del guardó per a la concessió del premi; d'altra banda, es generalitza el sistema de votacions successives per a l'atorgament dels premis literaris. És indubtable que tant entre els que creen el Premi Crexells com entre els que inicien els Nadal i entre els gestadors de la festa de Santa Llúcia, que, en la segona meitat del segle XX, es va fer tradicional, la referència més concreta era –tots eren força francòfils– la del Goncourt. El Premi Crexells va néixer, a l'Ateneu Barcelonès, com un acte

d'homenatge a un amic: tant l'oportunitat de la creació –venia poc després del debat sobre "una generació sense novel·la"– com les circumstàncies posteriors van convertir aquell homenatge en una creació plena de repercussions. I ara encara, tot i que el Premi Crexells continua la seva història, el seu nom va lligat a canvis i realitzacions que superen la seva realitat, ja prou important, no cal dir-ho, amb una

història de gairebé vuitanta anys. L'Ateneu dels anys vint del segle passat mantenia la tradició de les penyes, entre les quals destacava la que es reunia entorn del metge, però sobretot ateneista, Joaquim Borralleras, coneguda pel nom d'aquest i, fins i tot, de vegades amb una denominació sens dubte excessiva, com Penya de l'Ateneu. Joan Crexells, que aleshores ja era més que una sòlida promesa

Libres i objectes personals de Joan Crexells, en una vitrina que l'Ateneu dedica al record d'aquest membre de la penya Borralleras, mort prematurament l'any 1926. A la pàgina anterior, Crexells amb la seva dona en un retrat pres el dia en què van contraure matrimoni.

intel·lectual, n'era un dels membres i segurament ni el més actiu ni el més destacat; la seva mort, però, el 13 de desembre del 1926, el va convertir en protagonista perquè els seus companys van decidir recordar anualment aquell dia amb la creació d'un premi literari amb el nom del company mort. Gràcies a la rellevància d'aquella penya, la iniciativa va ser acollida per l'Ateneu i va tenir el seu suport. És Jordi Casassas qui va fer servir el mot "iniciativa" en historiar aquell fet, i Enric Jardí, en la biografia del mateix Joaquim Borralleras, empra el mateix mot quan explica que la creació del premi va ser "una de les iniciatives més importants que van sorgir de la cèlebre tertúlia" (em sembla que, si no fos per la seva eterna discreció, podia haver escrit sense embuts "la més important"). El guardó no va tenir un bon començament, ja que, en la seva primera convocatòria, que va ser la corresponent a 1928, no va ser adjudicat. Tot i que, en aquell moment, es parlava del millor llibre publicat durant l'any i d'obres inèdites presentades expressament, sembla que el jurat, com que no es veia amb cor de pre-

miar una novel·la, va preferir no atorgar el guardó, que sí que va ser concedit un any després. El primer Premi Crexells de la història atorgat va ser el de 1929, i ho va ser per un jurat format per Just Cabot (secretari), Agustí Calvet, Pompeu Fabra (president), Josep M. Junoy, Josep M. López-Picó, Carles Rahola i Carles Ribà. D'acord amb un suggeriment de Calvet acceptat per la Junta de l'Ateneu i pel jurat, el veredict va ser llegit per Narcís Oller. Era un veredict que, a més d'atorgar el premi a *El cercle màgic* de Joan Puig i Ferrer, explicava totes aquestes coses:

- S'havien pres en consideració "les obres inèdites presentades i les publicades de l'1 d'octubre de 1928 al 30 de setembre de 1929".
- Puig i Ferrer havia tingut els vots de Calvet, Fabra, López-Picó, Rahola i Ribà.
- *Fanny*, de Carles Soldevila, havia tingut el vot de Cabot, i *Entre flames*, de Joaquim Ruyra, el de Junoy.

El guardó, dotat aleshores amb 5.000 pessetes, que pagaven mitjançant una subscripció socis de l'Ateneu, es va concedir sense

interrupció fins a 1938. Després del llarg parèntesi de la dictadura, la junta de l'Ateneu no el va restaurar fins al 1982. El premi va reparèixer, allunyant-se del 13 de desembre, aleshores ja massa ple de premis literaris, el 19 de novembre d'aquell any, dia en què un jurat format per Guillem Díaz-Plaja (president), Xavier Fàbregas (secretari), Josep Faulí, Nèstor Luján, Joaquim Ventalló, Antoni Vilanova i Joan B. Xuriguera va premiar *Les aventures del cavaller Kosmas*, de Joan Perucho. D'aleshores ençà aquest premi ha esdevingut un guardó habitual per premiar la millor novel·la de l'any, la qual, abans, era recompensada amb una obra d'art, fins que, en la darrera convocatòria (2004), va ser acompanyada d'una bossa de 6.000 euros. La nova Junta ha expressat diverses vegades la idea de revitalitzar el guardó, però és una mica difícil, en el panorama de 2005, recuperar l'excepcionalitat de 1928. En una línia doble d'actualització i de popularització, s'ha recuperat l'acte públic de concessió de lliurament del guardó i s'ha vestit, fins i tot, amb mitja hora de música de Carles Santos.

(ve de la pàgina 41)

monarquia de dret diví, o els esclats de la demagògia, o una dictadura oligàrquica”.

Pocs mesos després, Primo de Rivera instaura el seu directori militar, que frustra durant la resta de la dècada els avenços del procés polític espanyol.

El posicionament públic de l'Ateneo de Madrid davant del cop d'Estat, que va ocasionar el tancament de l'entitat madrilenya, no va tenir la mateixa traducció a Barcelona. La junta, tot i el desacord de Rahola, es va oposar a tota manifestació contrària al nou règim militar. Rahola va dimitir del seu càrrec de president de l'Ateneu en solidaritat amb el de Madrid.

El nombre de socis, tal com es reconeix a les actes dels successius secretaris al llarg dels anys vint, no parava de disminuir, tot i que s'havien acordat mesures encaminades a evitar-ho, com ara deixar de percebre les quotes d'entrada per captar nous socis. I així va ser... almenys en els primers anys: de 1.257 socis que hi havia el 30 de juny de 1922 es va passar a 1.515 tot just un any després i a 1.599 l'any

Pere Català-Roca

TOTS ELS PRESIDENTS DE L'ATENEU (1860-2005)

Ateneo Catalán

Joan Agell (1860; 1866)
 Pau Milà i Fontanals (1861)
 Ramon Anglasell (1862)
 Ramon Ferrer i Garcés (1863)
 Pau Valls (1864)
 Josep Ferrer i Vidal (1865)
 Manuel Duran i Bas (1867)
 Francesc Barret (1868)
 Josep de Letamendi (1869)
 Timoteu Capella (1870)
 Joaquim Cadafalch (1871)

Ateneu Barcelonès*

Manuel Duran i Bas (1872-1873)
 Melcior Ferrer (1873-1874)
 Josep Ferrer i Vidal (1874-1875)
 Francesc López Fabra (1875-1876)
 Manuel Duran i Bas (1876-1877)
 Ignasi M. de Ferran (1877-febrer 1878)
 Josep Ramon de Luanco (febrer-abril 1878, interinament; 1889-1890)
 Joaquim Cadafalch (1878)
 Narcís Carbó (1878; 1887-1888)
 Domènec Valls i Castillo (1879)
 Joan Sol i Ortega (1879-juliol 1880)
 Manuel Angelon (juliol 1880-1881)
 Bartomeu Robert (1881-1882; 1900)
 Lluís Góngora (1882-1883; 1884-1885)

Manuel Girona (1883-1884; 1885-1886)
 Joan Tutau (1886-1887)
 Josep Coroleu (1888-1889)
 Frederic Nicolau (1890-1891)
 Josep Domènec i Coll (1891-1892)
 Josep Yxart Moragas (1892-1893)
 Josep Pella i Forgas (1893-1894)
 Josep Mascaró i Capella (1894-1895)
 Àngel Guimerà (1895-1896)
 Valentí Almirall (1896-1897)
 Joan J. Permanyer (1897-1898)
 Lluís Domènech i Montaner (1898-1899; 1899-1900; 1904-1905; 1905-1906; 1911-1912; 1912-1913)
 Ramon Picó i Campamar (1901-1902)
 Raimon d'Abadal i Calderó (1902-1903)
 Joan Maragall i Gorina (1903-1904)
 Ildefons Suñol i Casanovas (1906-1907)
 Joaquim Lluhi i Rissech (1907-1908)
 Josep M. Roca i Heras (1908-1909; 1909-1910; 1914-1916)
 Lluís Marian Vidal i Carreras (1910-1911)
 Miquel dels Sants Oliver i Tolrà (1917-1918; 1918-1919)
 Francesc Matheu i Fornells (1919-1920)
 Antonio Martínez Domingo (1920-1921)
 Pere Rahola Molinàs (1922-1923; 1923-març 1924)
 Comte de Lavern (març-juliol 1924, interinament)

Pompeu Fabra (1924-1925; 1925-1926)
 Jaume Massó Torrents (1926-1927; 1927-1928)
 Pere Coromines (1928-1929; 1929-1930)
 Ferran de Sagarra i de Siscar (1930-1931; 1931-1932)
 Lluís Nicolau d'Olwer (1932-1933; 1933-1934)
 Eduard Fontserè i Riva (1934-1935; 1935-1936)
 Amadeu Hurtado (juliol 1936-febrer 1937)
 Joaquim Borralleras (juliol 1936-gener 1939, Delegat del Govern de la Generalitat)
 Josep Pous i Pagès (febrer 1937-desembre 1938, Associació d'Ateneïstes)
 Josep Andreu i Abelló (desembre 1938-gener 1939, Associació d'Ateneïstes; 1977-1985)
 Ignasi de Despujols (abril 1939)
 Luys Santamarina (abril 1939-1952)
 Pedro Gual Villalbí (1952-1961)
 Ignasi Agustí (1962-1971)
 Andreu Brugués (1971-1977)
 Jordi Maragall i Noble (1985-1989)
 Heribert Barrera (1989-1998)
 Jordi Sarsanedas i Vives (1998-2003)
 Oriol Bohigas i Guardiola (desembre 2003)

* Les dates corresponen al curs acadèmic de l'Ateneu, la sessió inaugural del qual tenia lloc habitualment el mes de novembre.

1924. Però després la dinàmica es va invertir: el 1925 hi va haver menys socis, 1.507. Algunes de les baixes corresponien a destacats socis que havien mort, com ara Guimerà, Josep Roca i Roca i Elies Rogent, entre d'altres. La baixa més espectacular de socis es va produir l'any següent: el 30 de juny de 1926 l'Ateneu tenia 1.277 socis i en va perdre en pocs mesos centenars a causa de l'augment de les quotes acordat el 5 de febrer anterior. El juliol de 1927 –l'any en què es va crear el Premi Crexells– el nombre s'havia reduït a 1.147 socis, a 1.063 un any després, a 1.049 el 1929 i a 1.037 el 1930, xifra similar a la de l'època de la Primera Guerra Mundial. “Això és de doldre, però no cal oblidar que el que succeeix a l'Ateneu succeeix també a quasi tots els clubs i societats del món”, es consolava Manuel Alfonso, secretari de l'entitat el 1928. “La Junta Directiva estudia aquest problema amb la detenció deguda, sobretot perquè té en compte que cada dia és més reduït el nombre de socis joves, que innegablement, i com és natural, són els que donen vida i empenya a entitats com la nostra”, reconeixia Alfonso.

PERE COROMINES A L'ATENEU

L'Ateneu va recuperar una intensa activitat sota la presidència de Pere Coromines, a finals dels anys vint, coincidint amb l'Exposició Universal de 1929 i la fi de la dictadura, que va donar pas a un pe-

AHCB-AF

riode de gran activitat abans de la proclamació de la Segona República.

L'octubre de 1929 Coromines va liderar, amb èxit, una ofensiva davant del governador civil de Barcelona, Joaquim Milans del Bosch, que pretenia prohibir que el president de l'Ateneu pronunciés el seu discurs inaugural en català. Coromines, però, va desplegar la seva diplomàcia personal i finalment va aconseguir fer-ho. L'any següent, el 21 de març de 1930, Coromines expressava davant de la junta l'agraïment de l'entitat als intel·lectuals castellans que s'havien destacat per la defensa de la cultura catalana durant la dictadura. L'Ateneu Barcelonès no s'havia posicionat públicament per temor a represàlies davant del tancament de l'ateneu madrileny uns anys abans. El discurs de Coromines conclouïa que “l'Ateneu Barcelonès, que vol viure per damunt de les lluites polítiques, ha cregut que precisament la seva posició franca i desinteressada li permetia dir-vos també com qualsevol altre què hi ha en el pensament dels catalans que us donen la mà. Tant de bo que la nostra veritat s'organitzi en determinacions de pau i amistat en la voluntat vostra”.

El cert, però, és que la vida de l'Ateneu al llarg dels anys trenta es va anar polititzant cada vegada més fins a arribar als màxims extrems en el context de la Guerra Civil. Les conferències polítiques van començar a sovintejar a partir de 1930 i l'Ateneu es va implicar en la demanda de llibertats públiques i el moviment social a favor de l'amnistia dels presos polítics, entre ells alguns socis ateneïstes. Al principi de 1931, l'Ateneu de Madrid era tancat novament pel seu compromís públic amb les llibertats durant els mesos previs a la proclamació de la República. L'Ateneu Barcelonès, novament, no va mostrar la seva solidaritat amb els seus col·legues madrilenys fins després del seu restabliment.

A l'interior de l'entitat la divisió ideològica de tots els colors dels seus socis no va fer més que augmentar any rere any, i aquest procés no va estar exempt de moltes tensions. Una d'aquestes va ser, sens dubte, l'expulsió del lerrouxista Emiliano Iglésias, després que l'Ateneu acollís una conferència del doctor Estadella, membre del grup Acció Radical Catalana, en la qual criticava Esquerra Republicana. Tot plegat va fer que, a proposta de Ferran Valls i Taberner –sota la presidència de l'historiador Ferran de Sagarra–, la junta acordés no autoritzar actes polítics a les seves instal·lacions. Ja amb la República va assumir la presidència l'humanista Lluís Nicolau d'Olwer, que havia format part del primer govern provi-

Durant la República, l'Ateneu es va implicar decididament en la construcció del nou règim. A l'esquerra, proclamació de la República Catalana el 14 d'abril de 1931. A la pàgina anterior, la penya Borralleras el 9 de juliol de 1930. Entre els assistents hi ha Lluís Llimona, Pompeu Fabra, Antoni Colomer i Josep Maria de Sagarra.

Lluís Sans

sional en qualitat de ministre d'Economia. Al llarg de la resta de la dècada, l'Ateneu es va implicar de manera decidida en la construcció del règim republicà.

LA GUERRA CIVIL

El juliol de 1936 l'Ateneu és ocupat per les Joventuts Llibertàries. Un dels membres que més es van destacar per salvaguardar-lo va ser el llavors tresorer de l'entitat, un jove Josep Tarradellas, que uns quants mesos després, el setembre, seria nomenat conseller primer de la Generalitat fins al maig de 1937, i després responsable de Finances. En el decret promulgat el 22 d'octubre del mateix any, pel qual l'Ateneu passava a mans de la Generalitat, s'afirmava que "l'Ateneu Barcelonès té una significació altíssima en la cultura catalana. La seva Biblioteca ha estat durant molts anys l'única que oferia possibilitats d'informació actual i moderna als nostres estudiosos. Els nostres escriptors i publicistes hi han trobat no sols la informació llibresca i periodística necessàries, sinó també un ambient espiritual favorable al treball. Tampoc no es pot oblidar que des de fa molts anys l'Ateneu ha estat un reducte on l'esperit català i liberal s'ha defensat en les èpoques de persecució i atüiment".

"El 26 de gener, mentre les tropes franquistes entraven per la Diagonal, un escamot falangista ocupava l'Ateneu. D'aquell acte heroic en van deixar constància en una acta de lletra gran i agitada que es conserva a l'arxiu".

Per tot això, Tarradellas proposava la necessitat de "posar-la a l'abast del poble, i no tan sols de qui gràcies al pagament d'una quota, pogués aprofitar-se'n exclusivament. Però cal fer-ho sense desvirtuar la seva finalitat ni malbaratar l'esperit de sociabilitat cultural que hi imperava". La seva biblioteca va passar a ser considerada d'ús públic, amb el nom de Biblioteca de Barcelona, i a integrar-se al Servei de Biblioteques Populars de Catalunya, econòmicament a càrrec de l'Administració autonòmica. D'aquesta es deia que havia d'esdevenir "el centre sempre ben al corrent de la producció literària moderna, i és en aquesta direcció on la seva personalitat quedarà ben marcada dins del conjunt de les biblioteques barcelonines i correspondrà, al mateix temps, a allò que els nostres treballadors de la ploma esperen i necessiten d'ella".

Tarradellas va col·locar al capdavant de l'Ateneu un bon conegedor de l'entitat, Joaquim Borralleras, que des del final de la Primera Guerra Mundial havia exercit un paper dominant en la vida diària de l'entitat assentat a la seva "penya gran".

Davant de la imminència de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, la Generalitat va tornar la titularitat de l'Ateneu als antics socis –representats per la Societat d'Ateneïstes– amb un decret promulgat el 4 de gener de 1939. Al text, signat pel president Companys i Carles Pi i Sunyer en qualitat de conseller de Cultura, es recordava que "la Generalitat de Catalunya, desitjosa de salvaguardar i assegurar el funcionament de les nostres institucions culturals més importants, va apropiat-se, per Decret de 24 d'octubre de 1936, de l'Ateneu Barcelonès, convertint al mateix temps en pública la seva Biblioteca".

Tot i que el decret de reintegració argumentava que la vida cultural catalana cada vegada era més intensa i que per això calia tornar-li la seva autonomia plena, el fet és que a ningú no se li escapava que la permanència de l'entitat sota la tutela de la Generalitat, condemnada a desaparèixer amb l'ocupació de Barcelona, podia posar en perill l'existència del mateix Ateneu.

L'ABRAÇADA DEL FRANQUISME

El mateix 26 de gener, mentre les tropes franquistes entraven per la Diagonal, al carrer Canuda un escamot falangista ocupava l'Ateneu. D'aquell acte heroic van deixar-ne constància en una acta manuscrita de lletra gran i agitada que es conserva a l'arxiu de l'entitat. El seu text és: "*¡Arriba España! ¡Viva el Generalísimo Franco! En la ciudad de Barcelona a 26 de enero de 1939 - 3º año triunfal. Los abajo firmantes han tomado posesión en nombre de España [...] el local ocupado por el Ateneo Barcelonés colocando en el balcón principal del mismo la Gloriosa enseña Nacional, lo que hacen constar por la pre-*

AHCB-AF

El periodista, historiador i polític Antoni Rovira i Virgili, en un retrat de Ferran Calliçó. La primera junta franquista de l'Ateneu va intentar confiscar la seva biblioteca per engrandir la de l'entitat. A dalt, entrada de les tropes de Franco per la Diagonal, el 26 de gener de 1939. A la pàgina anterior, imatge actual de la biblioteca.

AHCB-AF

sente acta que firman y rubrican...” i signen, entre d’altres, Miguel Sánchez del Castillo i Mariano Bent.

L’endemà, el 27 de gener, a les onze del matí, l’Ateneu és confiscat totalment, ara per alguns socis de la institució, com ara el poeta empordanès Carles Fages de Climent i Eloy Robuste Rosés, auxiliats per membres tradicionalistes. En l’acta mecanografiada que Fages i Robuste també aixequen afirmen que “hallan dicho edificio en aparente estado de conservación, así como la Biblioteca y demás valores literarios y artísticos. En ausencia del personal, socios y elementos directivos hallan únicamente en su lugar al fiel y digno Mayordomo, D. Julio Garcés Allué, el cual, requerido por los firmantes, promete desde su puesto cuidar y vigilar todo cuante se halle en este momento en dicho edificio”.

Pocs dies després, el 9 de febrer, seixanta intel·lectuals lligats a l’Ateneu signen un telegrama d’adhesió al dictador Franco. El text literal de l’adhesió, en la versió mecanografiada original conservada a l’arxiu, diu literalment: “Ateneo Barcelonés a Generalísimo Franco. Ateneo Barcelonés con motivo liberación total del Principado eleva a V.E. entusiasta testimonio respeto agradecimiento y admiración y augura una nueva era en nuestra historia. ¡Arriba España! ¡Viva

Cataluña española! Barcelona 9 febrero III Año Triunfal”. Entre els signants hi ha, en primer lloc, el periodista Carles Sentís –que el dia 17 publicava el seu *¿Finis Cataloniae? El ‘fin’ de una película de ‘gangsters’, simplemente a La Vanguardia Española*–, i a continuació Valls i Taberner –exdiputat de la Lliga durant la República, que el dia 15 publicava al mateix diari *La falsa ruta catalana* en què condemna el catalanisme–, Pere Pruna, August Matons, Carles Fages de Climent i Martí de Riquer, sense oblidar Andreu-Avel·lí Artís, *Sempronio*.

La primera junta directiva després de la fi de la Guerra Civil es constitueix l’11 d’abril de 1939 sota la presidència d’un militar: el general Ignasi de Despujol, que havia estat l’últim governador civil de Barcelona abans de la proclamació de la Segona República.

El primer acord és “enviar telegramas de entusiasta adhesión al Generalísimo y a los señores ministros de Educación Nacional y de Gobernación”. Després d’aprovar la sol·licitud de suport econòmic de l’Ajuntament, la Diputació i l’Estat, a més de la Falange, s’acorda l’inici d’un procés de depuració de socis: “Considerando necesaria la depuración de socios se nombra una Comisión compuesta de los señores Gallart, Navarro Sedó, Junyent, Fages de Climent, Noguera, Gifreda y Echevarría, para que propongan los expulsables. A los expulsados, y a aquellos cuyo paradero actual sea desconocido, les serán abiertos, en presencia de notario, los cajones que tengan alquilados. [...] Se procederá también a la depuración del personal al servicio de la casa, el cual deberá presentar una declaración jurada y una instancia para la readmisión por una Comisión nombrada al efecto. Quedan dados de baja los empleados Juan Dols, Manuel Morón, Luis Morón y Enrique Alonso”. Unes quantes setmanes després, a la junta del 9 de juny, es determinarà que la resta de personal “es adicto al Movimiento”. A les declaracions jurades dels interrogatoris de depuració dels treballadors de la casa els interessats declaren els seus actes per sumar-se a l’Alzamiento, com ara “sabotajes al régimen marxista y auxilio a necesitados blancos” (Montserrat Casamada Faus, responsable de catalogació de la biblioteca, 1939).

DEPURACIÓ DE LA BIBLIOTECA I CONFISCACIONS

A part de la depuració dels socis i de l’espoli de les seves pertinences més personals, “en presencia de notario”, com es remarca al document original, calia procedir a la depuració de la joia de l’entitat: la biblioteca. Aquesta depuració va ser encarregada a Ferran Valls i Taberner, que era el responsable de la nova junta. Amb l’exili forçat de molts dels socis, la nova junta –a proposta de Joan Ramon Masoliver, cap provincial de Propaganda del règim, rellevat per Martí de Riquer el març de 1940– es va afanyar a demanar l’ingrés a l’Ateneu de les biblioteques requisades. Aquest va ser un tema recurrent a les sessions de la junta de l’Ateneu al llarg dels anys següents: confiscar biblioteques de membres de l’associació d’ateneïstes fugits, d’advocats fugits, etc. Fins i tot es va elaborar una llista, amb noms, cognoms i adreça completa, de les biblioteques en les quals s’havien posat els ulls. En aquesta hi figuren els noms de Carles Riba, Ferran Soldevila, Rovira i Virgili, Amadeu Hurtado, Pau Romeva, Claudi Ametlla, Joaquim Xirau, August Pi i Sunyer, Bosch i Gimpera, Pompeu Fabra, Feliu Elias, Pere Coromines, Josep Tarradellas, Lluís Nicolau d’Olwer, Serra Húnter i Xavier Benguerel, entre d’altres. Per aconseguir-les, l’Ateneu, a través del seu president, Luys

“Un altre acord vergonyós de la junta va ser lliurar a les autoritats militars la correspondència privada dels socis ‘por ignorarse el paradero de sus destinatarios’. Es van fer tres llistes de socis: bons, dolents i desconeguts”.

Pérez de Rozas / AHCB-AF

Santamarina, va fer gestions amb el Departamento de Ediciones y Publicaciones del règim, a Burgos. A Barcelona, aquest departament va habilitar un magatzem on va recollir “*las bibliotecas particulares de determinadas personas sospechosas de disconformidad con el Glorioso Movimiento Nacional*”. L’Ateneu, no sense molts esforços, va aconseguir la Biblioteca Cabot el mateix 1939 i part de la de Coromines l’any 1940.

Va ser el mateix Masoliver, precisament, qui uns dies després remetia a Valls i Taberner 418 llibres de la desapareguda Comissaria de Propaganda de la Generalitat per a la biblioteca de l’Ateneu –llibres que majoritàriament haurien de ser, en teoria, “depurats”. A més de la concessió de llibres, també es va acordar, de manera eufemística, “*gestionar un donativo de muebles, solicitándolo del Teniente Coronel señor Coll*”.

BONS, DOLENTS I DESCONEGUTS

Un altre dels acords vergonyosos de la junta va ser lliurar a les autoritats militars la correspondència privada dels socis que es guardava a l’Ateneu “*por ignorarse el paradero de sus destinatarios*”. Aquestes cartes pertanyien, entre d’altres, a Rovira i Virgili, Aurora Bertrana, Francesc Pujols, Pompeu Fabra i l’escriptor Max Aub.

Per “depurar” els socis es van elaborar tres llistes, A, B, i C. A la primera hi estaven inclosos els que, segons s’afirmava, es donaven “per bons”. En un segon grup, els que calia donar de baixa, “*o sea a todos aquellos cuya actuación durante el dominio rojo los hace incompatibles con la vida del Ateneo incorporado a la vida nacional de España*”. I, finalment, un tercer grup que calia revisar novament. En un esborrany de la mateixa acta es parla d’aquests grups en els termes de “*buenos, malos y desconocidos*”.

Malauradament, sembla que als arxius de l’Ateneu no s’han con-

Pérez de Rozas / AHCB-AF

servat aquestes llistes, que serien molt valuoses per dibuixar, en negatiu, el perfil humà del primer Ateneu franquista.

A la següent sessió de la nova junta, el 3 de maig, es va acordar l’expulsió dels socis inclosos a la llista B, al temps que es feia un record dels socis assassinats a la rereguarda republicana durant la guerra. Van ser Ramon Casamada, Alfons Par Tusquets, Josep Segura, Josep Torra, Salvador Tayà, Josep Bassedas, Rossend Moncunill, Josep Codolà, Manuel Clausells, Andrés Calzada, Francisco Suárez Bravo i Joan Puig de la Bellacasa. A més de la depuració de socis, Valls i Taberner també va informar de la depuració de la Biblioteca, que “*según las disposiciones vigentes, afectan a los libros de propaganda comunista y marxista, y de tendencias separatistas*”.

Una de les mesures preses en aquests primers temps va ser la captació de nous socis. En primer lloc, es va convidar a reintegrar-se a l’entitat aquells que ho havien deixat de ser durant la guerra. Aquest va ser el cas de Josep M. Junoy, Josep F. Ràfols o el traductor Enrique Massaguer, que en agrair la invitació contestava amb una eloqüent missiva en què deia: “*Brazo en alto, Enrique Massaguer Fabre, socio del Ateneo desde hace 32 años y a quien se cerraron sus puertas en 1937, por su conocido españolismo y su aversión a la política separatista. ¡Viva Franco! ¡Viva España!*”.

Es van establir mesures per atreure els estudiants, amb la creació d’una categoria específica, per a joves entre disset i vint-i-tres anys que havien de pertànyer al sindicat universitari SEU i només podien utilitzar els serveis de la biblioteca amb una quota mensual de quatre pessetes. Així hi entrava el 14 de novembre del mateix 1939, per exemple, Maria Aurèlia Capmany.

Fins als anys cinquanta no van tenir lloc regularment actes culturals públics a l’Ateneu. La seva quotidianitat era més aviat magra. La bonança econòmica –gràcies a la posició estratègica del presi-

dent d'honor de l'Ateneu, Pedro Gual Villalbí, que era ministre president del Consell d'Economia de l'Estat— va fer possible el vell costum de l'Ateneu, mantingut en les èpoques daurades, d'editar les seves memòries anuals, que són tan profitoses per als estudiosos de l'entitat. El nombre de socis va créixer gradualment fins a arribar al miler a principis de la dècada.

El 1960, tal com reconeixia Sagarra, l'Ateneu gaudia de subvencions estatals, provincials i municipals i s'hi respirava comoditat econòmica, al temps que es lamentava que *“una gran emigración de intéres ciudadano hemos sufrido en los últimos años; nuestra ciudad ha crecido enormemente, pero nuestra riqueza moral ha decrecido en la misma proporción”*. Les dècades centrals de la dictadura són també els anys probablement del major conservadurisme social que havia viscut l'Ateneu al llarg del segle XX, una centúria marcada per la progressiva obertura de l'entitat al conjunt de la societat durant bona part de les quatre primeres dècades.

LA LLUITA PER LA DEMOCRÀCIA

A Sagarra també li va tocar viure un nou assalt a l'Ateneu. I aquesta vegada ell no formava part del front, sinó dels “vells i venerables” que calia jubilar. A finals dels seixanta hi van ingressar molts joves, majoritàriament universitaris, que van protagonitzar una silenciosa revolució al si de la institució i que va desembocar en els processos democratitzadors de l'entitat ja abans de la fi de la dictadura.

Uns mesos abans de la mort de Franco, el 2 de març de 1975, 161 socis

exigien públicament la democratització de l'Ateneu. Hi havia hagut un intent frustrat de canviar les coses el 1970, però els entrebancs de la junta presidida per Ignasi Agustí —que moriria un any després— ho van impedir. El 1975, però, els fets es van precipitar davant de la imminència de la caiguda del règim. La tasca de l'oposició als grups dirigents tradicionals de l'Ateneu i l'irrefutable dia a dia de l'entitat, dominat per la presència de nombrosos joves i professors universitaris que maldaven per la liquidació del franquisme, van propiciar l'entrada de socis renovadors a la junta, com ara Montserrat Roig.

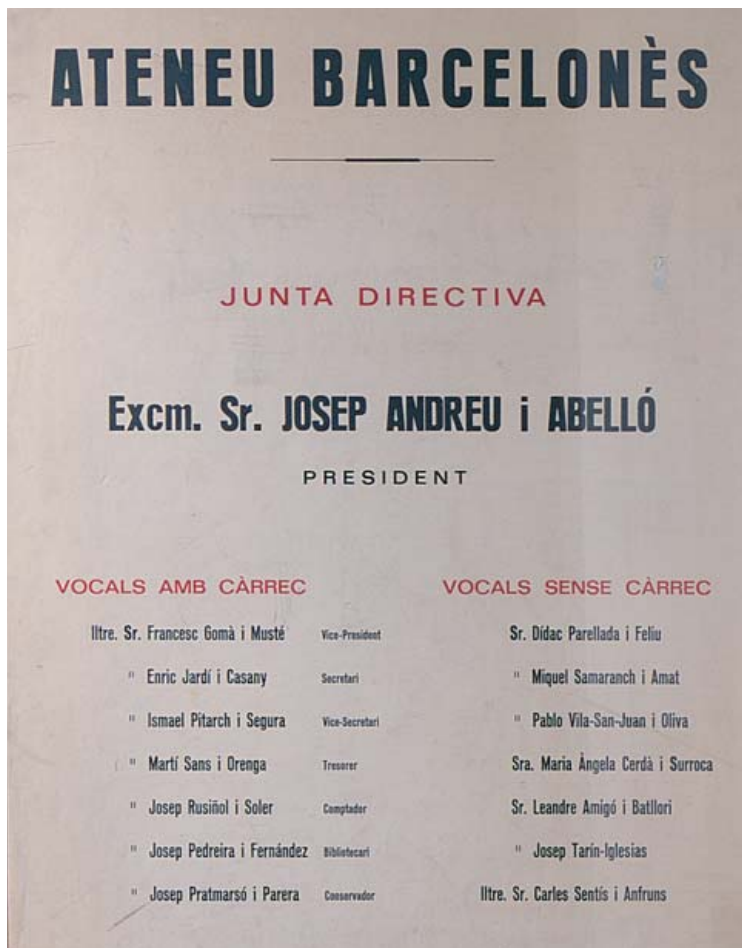
Les primeres eleccions democràtiques a l'Ateneu després de la dictadura franquista van ser acordades en una assemblea extraordinària que es va fer esperar però que va donar resultats esperançadors per al futur de la institució: s'aproven els nous estatuts, instituint-se el sufragi directe universal i secret i l'establiment del català com la llengua oficial.

A les eleccions, celebrades el 16 de novembre de 1977, es van presentar dues candidatures: “Salvem l'Ateneu” i “Un Ateneu per la Democràcia”. La llista de “Salvem l'Ateneu” estava encapçalada per Agustí de Semir, Mercè Tatjer, Edmon Vallés, Joaquim Molas, Ismael Pitarch i Jordi Castellanos, mentre que a la candidatura de concentració democràtica, dirigida per Andreu Brugués, hi figuraven Joaquim Ventalló, Enric Jardí, Ramon Trias Fargas, Rafael Borràs, Joan Bassegoda, Josep Tarín Iglesias i Carles Sentís.

Les eleccions les va guanyar la candidatura “Un Ateneu per la Democràcia” i, com ja s'havia pactat, la presidència la va ocupar el que havia estat l'últim president de l'Ateneu quaranta anys abans, abans de la fi dramàtica de la República: Josep Andreu i Abelló, consensuat per les dues candidatures com a president de la primera junta democràtica després de la dictadura franquista.

Un acte carregat d'emoció de la nova etapa va ser la inauguració, el 16 de desembre, del curs acadèmic 1977-1978, presidida per Andreu i Abelló i Josep Tarradellas, president de la Generalitat democràtica restablerta, soci de l'entitat des de 1919 i antic conseller que l'any 1936 es va encarregar de protegir l'Ateneu de la destrucció de la rereguarda.

L'Ateneu buscava un lloc en el panorama cultural barceloní i català per recuperar la seva significació pública en la nova etapa històrica que s'obria. Una mostra representativa, sens dubte, va ser la conferència pronunciada per l'historiador Josep Termes el 2 de febrer de 1978 sobre la tradició federal catalana, en un moment, precisament, en el qual s'estava debatent i elaborant la Constitució espanyola. En els mesos següents, l'Ateneu va convocar a les seves sales oradors com ara Miquel Roca i Junyent i Jordi Solé Tura, redactors

Imprès amb els integrants de la primera junta democràtica, presidida per Josep Andreu i Abelló. A la pàgina anterior, dues imatges d'activitats durant el franquisme: conferència del subsecretari de Treball, el maig de 1942, i el jurat dels premis Ciutat de Barcelona, el gener de 1953.

Imatge actual de l'escalinata d'accés al primer pis. El casal neoclàssic del baró de Savassona, construït el 1779, ha estat remodelat diverses vegades des que s'hi va instal·lar l'Ateneu. Una de les últimes propostes de reforma, que afectava el jardí, va motivar la campanya "Salvem les palmeres" (pàgina següent).

Eva Guillaumet

“El gran canvi té lloc amb l’inici del segle XX i la publicació d’una obra fonamental: el volum ‘La ciutat de Barcelona’ dins del conjunt ‘Geografia general de Catalunya’, de Francesc Carreras Candi”.

constitucionals, per debatre sobre la nova carta magna i l'Estatut de Catalunya.

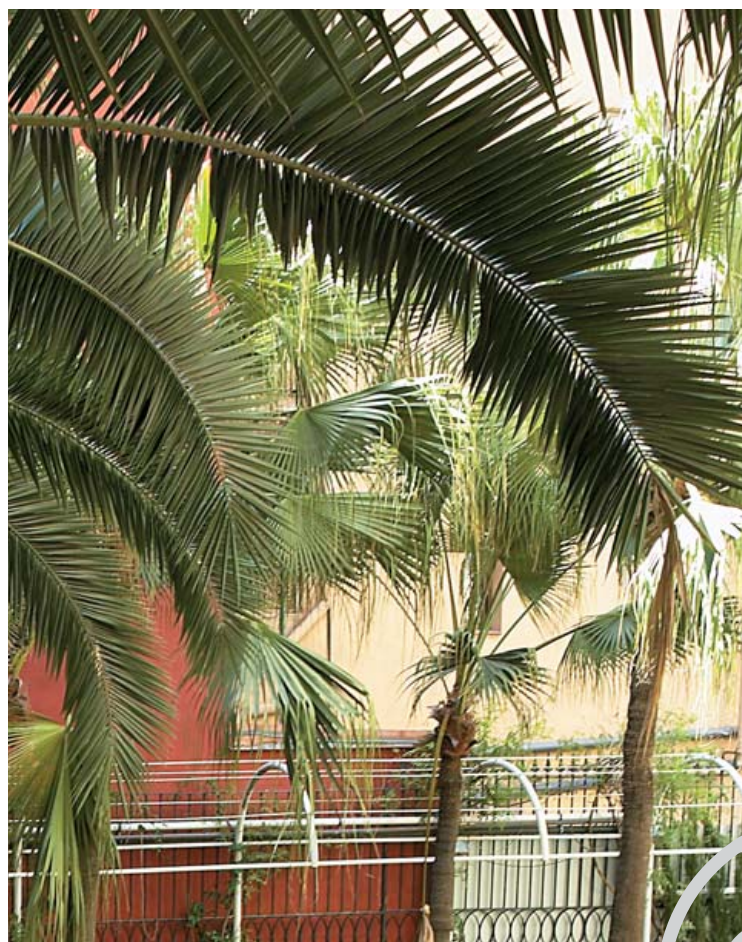
La nova convocatòria d'eleccions, el novembre de 1981, va significar la consolidació del projecte progressista d'Andreu i Abelló, que va refermar el seu caràcter obert i integrador. La seva candidatura va rebre el suport públic de socis com ara Vicente Cacho Viu, Oriol Bohigas, Narcís Serra, Josep Termes i Manuel Vázquez Montalbán, entre d'altres, i va ser reelegida majoritàriament.

Entre el 1977 i el 1981 l'Ateneu creix en més de sis-cents nous socis. Al llarg de la dècada dels vuitanta l'Ateneu experimenta un relleu generacional, que en algunes ocasions està marcat per algunes morts de socis que Martí Sans Orenega relata a la seva *Breu història de l'Ateneu Barcelonès*, publicada el 1983 i reeditada el 1987 en el marc del centenari de l'Exposició Internacional de 1888. Sans Orenega recorda els suïcidis, entre d'altres, de Josep Margalef, empleat del Banc de Bilbao que va llegar els seus estalvis a l'Ateneu; Salvador Maset, i Josep Palau i Claveras, fill del famós llibreter barceloní Antoni Palau Ducet, que es va llançar per un pati interior de la seu del carrer de Canuda el 2 de desembre de 1985.

A finals dels vuitanta l'Ateneu va viure una de les crisis més decisives de la seva història recent. La proposta de la junta presidida per Jordi Maragall de construir una sala d'actes a sota del jardí, fet que implicava fer algunes reformes en l'espai que s'havia fet cèlebre per les seves palmeres, va provocar l'airada reacció de certs sectors de l'Ateneu. Immediatament, es va impulsar la campanya *Salvem les palmeres*, que, a propòsit del projecte de reforma, va evidenciar la divisió ideològica al si de l'entitat. L'enrenou generat va portar, l'any 1989, Heribert Barrera a la presidència de l'Ateneu i a l'inici d'un període marcat per la regressió i l'estancament del procés d'obertura social que s'havia iniciat en els últims anys. Un signe inequívoc de la crisi al llarg dels noranta és l'acusat descens de socis, que passen de ser quatre mil a dos-mil cent el novembre de 2003. Uns quinze anys després, el soci que formava part de l'antiga junta de Maragall en qualitat de conservador, l'arquitecte Oriol Bohigas, era elegit per àmplia majoria president de l'Ateneu, inaugurant un nou i decisiu capítol en la història de l'entitat.

LES SEUS HISTÒRIQUES

Abans d'arribar al carrer de la Canuda, l'Ateneu va fer un periple per palaus de benefactors i espais llogats que conferien a l'entitat una personalitat prou estable davant de la societat. Des de principi de la dècada de 1880, almenys des de 1882, les juntes tracten en diverses ocasions la qüestió de la seu social. Tot i que disposava des

Lluís Sans

de feia uns anys de més espai al local de la Rambla, després de la dissolució del Círculo Ultramarino, amb el qual compartia espai, l'Ateneu necessitava una seu pròpia. L'oportunitat es va presentar la primavera de 1884, quan la Guàrdia Civil pretenia abandonar la caserna que ocupava a la Rambla dels Caputxins, en l'antic Col·legi de Sant Àngel dels Carmelites Calçats. L'Ateneu Barcelonès, a través de Manuel Girona, va proposar una permuta. L'Ateneu –de fet, Girona a títol particular– edificaria una nova seu per a la Guàrdia Civil a canvi de la cessió de l'edifici de la Rambla. Van anar passant els anys i, efectivament, Girona va fer construir un nou edifici pensat per a la Guàrdia Civil, al carrer d'Ausiàs March a tocar de l'Estació del Nord. Pràcticament deu anys després d'iniciar-se el procés, però, la permuta encara no havia estat realitzada, a causa de la diferència de taxacions entre els pèrits d'ambdues parts, fet que va propiciar que el 1891 s'abandonés la iniciativa d'aconseguir l'edifici de la Rambla.

Amb motiu de l'Exposició de 1888, el local de l'Ateneu va experimentar algunes millores a les seves instal·lacions, que continuaven sent molt modestes. Pocs anys abans, sense anar més lluny, el novembre de 1886 s'havia descartat la instal·lació de llum elèctrica per falta de mitjans. La llum no arribarà a la biblioteca, les sales d'estudi i les sales de càtedres fins al febrer de 1892. Uns quants anys més tard, amb Valentí Almirall com a president, el curs 1896-1897 es renova l'interès de l'Ateneu per disposar de la seva pròpia seu. El 1905 es va acordar la compra de l'antic palau del baró de

Eva Guillaumet

La façana de la plaça Vila de Madrid va ser reformada el 1968 segons un projecte de Joan Bassegoda i Adolf Florensa. A la pàgina següent, la biblioteca, instal·lada a la planta noble del antic palau, que conserva al sostre les pintures originals de Francesc Pla, "el Vigatà", i el vestibul del primer pis, amb una de les obres d'art contemporani col·locades els últims mesos.

Savassona, Antoni de Ferrer de Llupià i Vila-Savassona, al carrer de Canuda, al seu propietari, Julio María de Parellada.

Bastit el 1779, Ferrer va seguir l'exemple del virrei Amat, que el 1776 havia construït el seu palau a la propera Rambla. Poques dècades després de la seva construcció, el 1796 es modificaven la façana principal i el pati principal. El 20 de maig de 1905, finalment, l'Ateneu signava l'escriptura de compravenda de l'edifici. Al llarg de l'any següent, sota la presidència de Domènech i Montaner, l'arquitecte Josep Font i Gumà, auxiliat per Josep M. Jujol, va dirigir la remodelació de l'edifici, que va conferir al palau neoclàssic un cert to modernista, que ha perdurat fins als nostres dies.

L'adequació de l'edifici per acollir la creixent biblioteca va motivar successives reformes al llarg dels anys següents. El 1921 s'impulsava una nova ampliació de la biblioteca, convertida ja en el nucli central de l'Ateneu; el 1924 es van fer reformes al pati, l'escala i l'entresòl de l'edifici. A mitjan 1929 es van remodelar algunes dependències al segon pis i a l'entresòl per hostatjar nous fons bibliogràfics.

A principi de la dècada dels cinquanta, amb motiu de la celebració del 53è Congrés Eucarístic de Barcelona el 1952 –que va deixar una profunda petjada urbanística arreu de la ciutat que albirava el desenvolupament *desarrollista* dels anys posteriors–, a l'Ateneu també s'hi van dur a terme unes obres de millora.

El març de 1968 comencen les grans obres de reforma de l'edifici, dirigides per Joan Bassegoda juntament amb Adolf Florensa –factòtum de la reforma de la Ciutat Vella durant el franquisme–, centrades en els treballs de la nova façana a la plaça de la Vila de Madrid. No en va Florensa haver estat el responsable del redisseny de la plaça, amb la configuració arquitectònica tant de les restes arqueològiques de la necròpolis romana com de la imponent promoció d'habitatges de la Caixa de Pensions a la part baixa de la

plaça, que comparteixen color i formes amb la façana lateral de l'Ateneu.

Les obres dirigides per Bassegoda van permetre l'ampliació de la biblioteca, la creació d'un nou saló d'actes i nous espais per a activitats, així com l'augment de dues plantes de l'edifici, que en principi estaven destinades a habitatges particulars a Barcelona per als responsables del Ministerio de Información y Turismo.

LES DIFICULTATS PER AL SOSTENIMENT ECONÒMIC

Com tantes altres institucions culturals i científiques de la ciutat, l'Ateneu també ha patit la desatenció de l'Estat pel que fa al finançament de les seves activitats. L'Ateneu barceloní s'ha finançat històricament amb les quotes dels socis.

L'any 1875, poc després de la seva fundació, la quota mensual era de vint rals de velló. Poc més de trenta anys després, el 1906, ja era de 2,5 pessetes. Abans de la guerra, el 1936, era de 12,50 pessetes i ja sota la dictadura franquista, de 15 pessetes. L'aspiració clàssica de totes les juntes sempre ha estat finançar el 100% del seu pressupost amb les quotes de socis, cosa que no ha aconseguit mai.

L'Ateneu va aplicar en la seva organització les iniciatives que altres institucions, com ara l'Ajuntament de Barcelona, estaven aplicant per superar les estretors del marc financer general. Així doncs, el 1909, al temps que l'Ajuntament feia realitat un dels grans projectes de reforma de la ciutat, l'obertura de la primera de les avingudes del Pla de Reforma de la Ciutat Vella, la Gran Via A –batejada el 1911 com a Via Laietana a proposta de Carreras Candi–, gràcies a la signatura d'un conveni amb el Banc Hispano Colonial i l'emissió de bons de subscripció pública, l'Ateneu també emetia les seves obligacions hipotecàries i bons de reforma per sufragar la compra i remodelació de la seva nova seu. Se'n van fer diverses emissions, destinades exclusivament als socis. La primera, amb el títol

Lluís Sans

“Com tantes altres institucions culturals i científiques de la ciutat, l’Ateneu també ha patit la desatenció de l’Estat pel que fa al finançament de les seves activitats. Històricament s’ha finançat amb les quotes dels socis”.

“Obligació hipotecària”, va ser aprovada a la junta general del 27 de març de 1909 –exactament dos anys després de celebrar-se la junta en la qual es va acordar la compra de l’edifici– i amb el seu capital es pretenien cancel·lar els préstecs entre el Banco Vitalicio i l’antic propietari del Palau de Sabassona, Julio M. de Parellada, per un valor de quatre-cents mil pessetes en total, i en els quals l’Ateneu s’havia subrogat per adquirir l’edifici. Les cent mil pessetes restants eren per cancel·lar quatre pagarés de vint-i-cinc mil pessetes cadascun girats a favor de Parellada el 25 de maig de 1905, pocs dies després de tancar la venda de l’edifici.

Es van emetre mil obligacions –editades en versió bilingüe castellà-català– per un valor de cinc-cents pessetes cadascuna, amortitzables en un període de quaranta anys a un interès del quatre i mig per cent a cobrar semestralment a partir de l’1 de gener de 1911.

Tal com reconeixia el secretari de l’entitat, Santiago Gubern i Fàbregas, “per a reunir les 500.000 pessetes a què ascendia el total del deute, es presentaven dues solucions: la solució d’acudir a una entitat bancària i concertar una operació a llarg temps, amb quota fixa d’amortització i interessos, o la d’oferir aquesta combinació als mateixos socis de l’Ateneu per si era possible fer-la dintre de la casa. És inútil afegir que la preferència no era dubtosa per a la Junta Directiva, i que quan, per medi de converses i gestions confidencials, va haver explorat l’ànim de molts bons ateneïstes, traient-ne la convicció d’un resultat favorable, va posar tot seguit mans a l’obra, desentenenent-se de tota intel·ligència amb elements estranys a l’Ateneu. [...] Des d’aquell dia la situació econòmica de l’Ateneu depèn d’ell mateix i dels seus socis”.

El 27 de juny de 1921 la junta general acordava una nova emissió de bons de reforma. Constava de 871 obligacions de dues-cents pessetes cadascuna. L’interès era del 7,5% anual, a cobrar per semestres vençuts el 30 de juny i el 31 de desembre al llarg d’un període de 29 anys. Amb aquesta segona emissió l’Ateneu es va proposar aconseguir 174.200 pessetes per fer obres de reforma a l’edifici i millores en els serveis. Una mica després, però, el maig de 1923 pactava amb els socis tenidors de bons l’ajornament per deu anys de la seva amortització, davant les dificultats econòmiques de l’entitat, que fins i tot es plantejava una nova emissió.

Al valuós arxiu institucional de l’Ateneu encara es conserven algunes desenes d’aquests bons encara intactes, que de ben segur van sobrar perquè tant les obligacions com els bons de reforma es van adjudicar tots, i abans de les dates previstes.

Anualment, al principi dels seus pressupostos, les juntes de

Eva Guillaumet

Pérez de Rozas / AHCB-AF

Manuel Fraga, ministre d'Informació i Turisme, visita l'Ateneu el febrer de 1968. A la imatge, Fraga entre el president de l'entitat, Ignasi Agustí, i el governador civil Garicano Goñi. A la pàgina de la dreta, les cèlebres tortugues que van viure al jardí fins a la remodelació de 1991 i que hi han tornat definitivament.

l'Ateneu assignaven una quantitat en el capítol de "Ineludibles" per al pagament dels cupons dels bons.

Els cupons es van anar pagant periòdicament, tot i les dificultats dels períodes més difícils. El maig de 1939, per exemple, com consta a l'acta de la junta del dia 3, un antic soci, el químic Antoni Ferran Degrié, va demanar ser readmès a l'Ateneu després d'estar sense cotitzar durant els anys de la guerra per manca de mitjans.

El Dr. Ferran, molt conegut popularment per la seva botiga a la Rambla, era soci de l'Ateneu des de l'1 de gener de 1902. Proposava com a pagament de les quotes dues obligacions hipotecàries de 1909 i vuit bons de reforma de 1921 que havia adquirit al seu moment. La seva proposta va ser inicialment acceptada, i així va constar inicialment a l'acta, però després es va rebutjar l'oferta perquè no beneficiava "a los intereses económicos del Ateneo", tot i que probablement els motius per no acceptar Ferran fossin d'una altra naturalesa. A la carta que va adreçar a la junta el Dr. Ferran desitjava no veure's "privado de acabar mi vida sin el consuelo de la dulce acogida de esta Casa", desig que no es va acomplir, ans al contrari. Les mensualitats sense satisfer anaven creixent, fins al punt que va ser requerit per la junta de l'Ateneu per pagar-les o ser expulsat, fet que Ferran va lamentar "muy de veras un final tan poco en armonía con el espíritu de comprensión y de hermandad que esperaba encontrar en esta casa después de la tormenta pasada" (carta del 12 de desembre de 1939).

La consulta de les actes de les sessions de la junta mostra, tanmateix, una absoluta arbitrarietat en aquest aspecte. En altres casos sí que s'acceptaven condicions especials, com ara en el procés d'expulsió de Miquel Capdevila per manca de pagaments (una mà anònima va afegir "Éste no!" al costat del seu nom) o d'Enrique Piferrer, que el 2 d'octubre de 1940 és eximit de pagar unes quotes pendents, a diferència del que va succeir amb el Dr. Ferran.

En tot cas, l'emissió de les obligacions hipotecàries van permetre a l'Ateneu encarar amb recursos els anys següents. Així ho mostren les memòries anuals del secretari, en les quals exercici rere exercici econòmic s'afirma que hi ha superàvit, que es destina al pagament extraordinari de bons de reforma.

L'Ateneu va rebre subvencions continuades tant de l'Ajuntament de Barcelona com del Ministerio de Instrucción Pública, que es van interrompre durant la segona meitat de la dècada dels vint, fet que va ocasionar greus problemes a la trajectòria financera de l'entitat, que continuava satisfent les amortitzacions ordinàries, i extraordinàries, dels bons de reforma de 1909. Manuel Alfonso, secretari de l'Ateneu el 1929, reconeixia que, tot i les renúncies continuades de socis, "la merma de quotes i la manca absoluta de subvencions oficials i particulars, avui podem dir que la nostra situació econòmica ha millorat notablement". Les penúries econòmiques no van impedir que la programació d'actes, conferències i vetllades musicals fos de gran qualitat.

Les dificultats econòmiques es van accentuar durant la Segona República. A principi de 1935, la llista de socis morosos superava els cent-cinquanta. Un cop acabada la guerra, les juntes van fer tot el possible per rebre les subvencions que l'Ajuntament concedia anteriorment a moltes entitats que havien desaparegut, com ara l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Així es recull una vegada i una altra a les sessions de les juntes.

Durant el primer franquisme va ser el Ministerio de Educación Nacional qui va donar subvencions a l'Ateneu, almenys des de 1941 fins a 1952. No va ser fins a aquesta última data, amb l'entrada del ministre Pere Gual Villalbí, que presidia el Consejo de Economía Nacional, com a president de l'Ateneu, que l'entitat va viure una etapa amb majors recursos econòmics gràcies a les ajudes del Ministerio de la Información y Turismo, primer amb Gabriel Arias

al capdavant; en els anys seixanta, amb Manuel Fraga, i en els setanta, amb Alfredo Sánchez Bella. Aquestes subvencions van permetre les obres de reforma que es van fer a l'edifici a principi de la dècada dels cinquanta, poc abans de la celebració del Congrés Eucarístic a Barcelona.

L'abril de 1977 es rebia una nova ajuda del Ministerio de Información y Turismo d'onze milions de pessetes. El 1978 les subvencions del ministeri no arribaven, i això posava en perill la viabilitat econòmica de l'entitat. Va ser llavors també que l'Ateneu va subscriure una hipoteca amb la Caixa de Pensions, que després va ser condonada, segons Sans Orenge, per la mateixa institució bancària.

L'ATENEU DEL SEGLE XXI

La història de l'Ateneu és la història de la seva progressiva obertura cap a tota la societat, més enllà de les elits benestants que el van fundar. En l'actualitat, la modernització de l'Ateneu és irreversible. Els projectes en marxa així ho confirmen. Van començar tímidament durant la presidència de Jordi Sarsanedas i, des de desembre del 2003, han pres una volada insospitada amb la d'Oriol Bohigas. L'any 2006, coincidint amb el centenari de la instal·lació de l'entitat a la seu del carrer Canuda, l'Ateneu plasmarà molts dels projectes

Eva Guillaumet

que ara hi ha en curs, com les millores a la biblioteca –l'Ateneu de Madrid ofereix la consulta de centenars de publicacions històriques en format digital, algunes editades pel mateix Ateneu Barcelonès en el segle XIX, a través del web www.ateneodemadrid.com–, l'adequació de l'edifici als usos i normatives de seguretat actuals, etc. Tot plegat s'està fent amb un respecte encomiable per l'ambient i el patrimoni atresorat al llarg de dècades. La reforma de l'edifici n'és, sens dubte, un bon exemple. I és d'agrair, perquè en reformes recents d'edificis històrics de les mateixes característiques, com la que s'ha dut a terme al Centre Bonnemaison del carrer de Sant Pere més Baix, desgraciadament no ha estat així, ja que s'ha esborrat part de la rica petjada noucentista de la seva biblioteca.

La biblioteca i el seu arxiu corporatiu, molt important, no solament es modernitzen, sinó que creixen, amb la donació de nous fons particulars, com el Joan Crexells, feta pels néts del filòsof el novembre de 2004.

L'Ateneu vol tornar a convertir-se en un espai de crítica, capaç de donar veu als grups de pressió dels grans projectes de la ciutat. Es tracta, en definitiva, de fer de l'Ateneu "l'altaveu de l'opinió pública", "la societat privada més extravertida de Catalunya", en paraules d'Oriol Bohigas. La vocació pública de la nova etapa és a bastament manifesta.

Sens dubte, una de les primeres mesures preses per la junta actual, que està permetent fer realitat el primer dels articles dels estatuts, és la supressió de l'aval de dos socis per esdevenir membres de l'entitat. La desaparició d'aquest condicionant anacrònic que restringia enormement l'accés de la ciutadania està donant uns resultats òptims: el maig de 2005 el nombre de socis era de 2.810, set-cents més que un any i mig abans. I el perfil de bona parts d'ells correspon a joves i dones. Avui fins i tot es pot sol·licitar fer-se'n soci a través del web de l'entitat: www.ateneubcn.org.

En els últims temps, fins i tot les cèlebres tortugues que havien fet cau al jardí –on van viure fins a la remodelació de 1991– hi han tornat per quedar-s'hi, sembla que durant molt de temps.

Com tants altres edificis monumentals de la ciutat, l'Ateneu també integrarà les seves prestigioses instal·lacions en el circuit d'espais singulars que es lloguen per a rodatges de pel·lícules i l'organització d'actes corporatius. A més, el seu íntim jardí acollirà, les nits d'estiu, propostes musicals, com ara jazz, que de ben segur es convertiran en un reclam per obrir l'entitat a la ciutat i convertir-la en un lloc més de l'imaginari col·lectiu de tots els barcelonins.

L'Ateneu Barcelonès torna a estar en el mapa. I ho està intentant fer de bracet de les institucions públiques, que haurien d'implicar-se decididament en el finançament econòmic dels grans projectes que té en marxa, i també de les empreses privades, que poden vincular-s'hi com a patrocinadors.

Amn vista al centenari de l'establiment al carrer de la Canuda, l'Ateneu prepara una novíssima història de l'entitat, que esperem que esdevingui un exercici de memòria crítica, imprescindible per encarar els propers anys amb plena consciència de la seva vàlua històrica, política i social.